

ir jos semantikos raidai, pvz.: *dvasiškybė, giminybinė, irstinybė, ispėtingi, nesilitėjimas, pilnatvirtintojai, sautinkvaldis, staignuokrytis, suvieningintieji, valkiojensentieji, velkečingas, žemrašininė* ir kt.

Tačiau, žinodami lietuvių rašomosios kalbos būklę XIX a. pradžioje, taip pat J. Pabrėžos darbo ir veiklos sąlygas, tas nesėkmes galime suprasti ir pateisinti. Jos nesumenkina mūsų pirmojo geografijos vadovėlio kalbinės reikšmės. Jame, kaip ir kituose J. Pabrėžos rankraščiuose, mūsų kalbininkai ras įdomios medžiagos ne tik žemaičių tarmei pažinti, bet ir lietuvių kalbos istorijai studijuoti.

Ю. Пабрежа — автор первого литовского учебника по географии

Ю. Тарвидас

Резюме

Ю. Пабрежа после вступления в 1816 г. в Крятингский бернардинский монастырь несколько лет был преподавателем в местной приходской школе. Преподавал он, наверное, и географию, так как оставил рукописный учебник по этому предмету [9]. Рукопись представляет собою учебник по географии 5 стран мира, предназначенный, по-видимому, для той же приходской школы или для младших классов средних школ того времени, так как материал в нем дается в сжатом виде и довольно популярно. Написан учебник не ранее 1825 г. Учебник содержит лишь 166 малоформатных страниц.

Учебник представляет особый интерес для изучения истории просвещения в Литве в начале XIX в. и еще в большей степени — для филологов, так как написан он на красивом приморско-жямайском диалекте литовского языка и, как и другие рукописные произведения Ю. Пабрежи, является надежным источником этого диалекта.

Ю. Пабрежа с трудом и не всегда удачно транскрибировал собственные географические имена, часто ссылаясь на примеры с польских учебников. Намного удачнее в учебнике нарицательные географические термины, одни из которых взяты из народной речи, другие переведены с польского, русского или латинского языков, третьи — созданы самим автором. Среди последних много интересных слов, созданных по всем правилам словообразования литовского языка. К сожалению, они не вошли в литовскую географическую терминологию, так как рукопись учебника не была издана.

Apie J. Pabrėžos botanikos veikalų rašybą

Zuzana Jonikaitė

Norint perskaityti ir suprasti gausius J. Pabrėžos rankraščius, pravartu susipažinti su savita jų rašyba.

J. Pabrėža, kaip pats prisipažįsta, savo botanikos veikalus rašė žemaičiams. Jo gimtoji tarmė, kurią labai gerai mokėjo, buvo pajūrio, arba kretingiškių, žemaičių. Ta tarme jis ir rašė.

Savo raštuose J. Pabrėža vartoja lenkiškąjį raidyną, pritaikydamas jį tarmės fonetikai.

Vietoj dabar vartojamų priebalsių *č, š, ž* ir kietojo *l* Pabrėža rašo *cz, sz, ž* ir *l*. Minkštai tariamiems *č, š, ž* žymėti vartoja *ćź, śź, ź*, pvz.: *ćze, ćziustay, rašziity, žiimie, žeemy, o* prieš užpakalinės eilės balsius prideda dar minkštinamąjį ženklą *i*, pvz.:

męćiós, ćzionay, śziusy ómziusy.

Balsis *y* — siauras neįtemptas, tarpinis tarp rašomosios kalbos /to-liau — raš. k./ *e* ir *i* ir atliepia žemaičių tarmės transkripcijoje vartojamam *e*, pvz.:

wysy ~ vėsė ~ visì, myśzyny ~ mėsėnė ~ mišinio, augimys ~ àugi'mes ~ augymės.

Balsis *ó* siauras neįtemptas, tarpinis tarp raš. k. *o* ir *u* balsių ir atliepia žemaičių tarmės transkripcijoje vartojamam *o*, pvz.:

só ~ so ~ sù, dó wiurókó ~ do ví.rókò ~ du vyrukù, bóówósi ~ bõvósi ~ buvusj.

Raidės *q, ę* tariamos pro nosį kaip lenkų kalboje ir reiškia mišriuosius dvibalsius *an, en*, pvz.:

qaga ~ anga, qksztys ~ ankštės, qkszts ~ ankštas, qí ~ ant, qtra ~ antra, balqada ~ balanda, bedaqtis ~ bedantis, dągaus ~ dangaus, laqquu ~ langų, laqkiau ~ lankiau, raszqt ~ rašant, Rqązy ~ Ranžė, sakqt ~ sakant, spaągóuly ~ spanguolė, apdegaqs ~ apdengans [apdengas], dó-rąqs ~ durans [duras], apęę ~ apent, apsylęękys ~ apsilenkęs, bęę ~ ben, bękarts ~ benkartas, będrynys ~ bendrinis, lęękyszskay ~ lenkiškai, męęcius ~ mencius, pękta ~ penkta, žęklay ~ ženklai.

Ųaip pat tariamos raidės *q, ę* ir žymi raš. k. dvibalsius *am, em*, šiuo atveju dvibalsio komponentas ne visada rašomas, pvz.:

briló baąmbotó ~ bryliu bambotu, yszpąmpys ~ išpampęs, kąmpy ~ kampe, pąmpootaukszlis ~ pąmpotaukslis, rąmda ~ ramda, žiwatrámda ~ žyvatramda, kęmpyny ~ kempinė, pęmpeely ~ pempelė, bet rašoma ir yszpąąpys ~ išpampęs, papąąpys ~ papampęs, papotaukszlis ~ pąmpotaukslis.

Raidė *i* atliepia rašomosios kalbos *y*, o žodžio galūnėje *-i* arba *-j*, pvz.:

augimys ~ augymės, raaszima ~ rašymą, yszgóóldima ~ išguldymą, paroodima ~ parodymą, giwenyma ~ gyvenima, ira ~ yra, bi ~ by, pati ~ pati, paati ~ patj.

J. Pabrėžos vartojami gryniesi dvibalsiai *ay, au, ey, yi, óy, óu* atliepia raš. k. *ai, au, ei, ie, ui, uo*, pvz.:

kayp ~ kaip, labay ~ labai, druuktay ~ drūktai, žemaytyszskay ~ žemaitiškai, augimy ~ augymė, weykals ~ veikalas, dyina ~ diena, kyikwyins ~ kiekvienas, tyi ~ tie, kóryi ~ kurie, zóykrógis ~ zuikrugis, agóuna ~ aguona, dóuna ~ duona, spóągs ~ spuogas, lousós ~ liuosas, nóu ~ nuo.

Dvibalsis *óu*, kaip būdinga kretingiškių tarmei, atliepia dar raš. k. šakniniam ir kirčiuotam galūniniam *q*, pvz.:

anóu dali ~ aną dalj, óužóls ~ ážułas, óužólyynis ~ ažulinis, kóukóólee ~ kākūliai, i tóu kniinga ~ i tą kninga, par' kóu rados ~ per ką rados, pyrmóuji weykala ~ pirmąjį veikalą, tóu paslauga ~ tą paslaugą, dasyikiau Szweętójuy ~ dasiekiau Šveřtąją, zóusynkuula ~ žąsinkūla.

Dvibalsis *yi* dar atliepia raš. k. šakniam ir kirčiuotam galūniam *ę*, pvz.:

tór galuunes tyiwas ~ tur galūnes tėvas, *tyiwaj* ~ tėvai, *kóryi kóutąkiausey ląkiau* ~ kurę (=kurią) kuo tankiausiai lankiau, *par asztónerius metus tyisies* ~ par aštuonerius metus tėsės, *jėmyis* ~ ėmęs(is).

Dvibalsis *ey* žodžio galūnėje atliepia raš. k. *-iai*, pvz.:

reyszkey ~ reiškiai, *labiausey* ~ labiausiai, *dydeesney* ~ didesniai, *pakarniausey* ~ pakarniausiai.

Bet Pabrėža tam reikalui dažniausiai vartoja — *ee* galūnę, pvz.:

reyszkee ~ reiškiai, *daugeliitee* ~ daugialyčiai, *aszree* ~ ašriai (aštriai), *weykeesnee* ~ veikesniai, *druktesnee* ~ druktesniai, *apatwaysee* ~ apatvaisiai.

Dvigubos raidės *aa* galūnėje reiškia galūnę *-ai*, pvz.:

laapaa ~ lapai, *laapaas* ~ lapais, *dątietaas* ~ dantėtais, *kiaurietas* ~ kiauurėtais, *lėkyszkaa* ~ lenkiškai, *lotiynszkaa* ~ lotyniškai, *paylgoutynaa* ~ pailguotinai, *karpioutaa* ~ karpiuotai, *diikaa* ~ dykai, *minksztaa* ~ minkštai, *żyidaa* ~ žiedai.

Be aukščiau minėtų grynųjų dvibalsių, Pabrėža turi dar *iey*, *oy*, kurie raš. k. atlieptų *ėj*, *oj* — vienaskaitos vietininko galūnėms, pvz.:

bałąqdėy ~ balandėj (balandyj), *byrzeliey* ~ birželėj (birzelyj), *lyżówiey* ~ liežuvėj (liežuvyj), *daliey* ~ dalėj (dalyj), *kalboj* ~ kalboj, *lypoj* ~ liepoj, *wyinoj* ~ vienoj, *wyitoj* ~ vietoj, *żemaytyszkoj* ~ žemaitiškaj.

Be vietininko galūnės *-oy*, Pabrėža turi ir dar trumpesnę — *oo*, pvz.:

augmyniżčioo ~ augminyčio(j), *Kretingoo* ~ Kretingo(j), *Lyitówooo* ~ Lietuvo(j), *Paalągoo* ~ Palango(j), *Podooljoo* ~ Podolijo(j), *Wolyynyjoo* ~ Volinijo(j).

Būdingas žemaičių kretingiškių tarmei *t*, *d* vietoj afrikatų *č*, *dž* vartojimas Pabrėžos raštuose ne visur išlaikytas, pvz.:

apatioy ~ apačioj, *aszatióuts* ~ ašačiuotas, *augątios* ~ augančiōs, *dyiwaytiu* ~ dievaičių, *iipatee* ~ ypačiai, *kwyitee* ~ kviečiai, *matiau* ~ mačiai, *i pakrasztius* ~ i pakraščius, *statiooji* ~ stačioji, *Wieżaytiu yr kytu walstiu* ~ Vėžaičių ir kitų valsčių; *dydey* ~ didžiai, *dydiaus* ~ didžiaus, *dydió* ~ didžiu, *meedey* ~ medžiai, *mediusy* ~ medžiūse, *i paskardius* ~ i paskardžius, *pradioj* ~ pradžioj, *żoodiu* ~ žodžių, *żoody* ~ žodžio.

Bet rašo ir:

paćžio ~ pačiu, *pradžioj* ~ pradžioj, *trećžiojy* ~ trečiojo, *pasystyipąćžio* ~ pasistiepiančiu, *óżwerąćžioo* ~ užverančio(j).

Dvigubos balsės žodyje reiškia kirčiuojamo skiemens ilgą ar po kirčiu pailgėjusį balsį, pvz.:

aawyża ~ āviža, *amaatnikams* ~ amātnykams, *bałąqda* ~ balānda, *baalsy* ~ balsė, *daagis* ~ dāgis, *daarżusy* ~ daržūse, *kanaapis* ~ kanāpis, *kąqdóla* ~ kāndula, *kaartynszkis* ~ kařtiniškis, *pataalpinty* ~ patālpinti, *potaam* ~ potām; *geerwóugy* ~ gėrvuogė, *keeleis* ~ kėletas, *keerpingoji* ~ kėrpingoji, *lėdřy* ~ lėndrė, *meedey* ~ mēdžiai, *paweelkynay* ~ pavelkinai; *augmyniżczy* ~ augminyčia, *dallity* ~ dalyti, *daugiiby* ~ daugybė, *giiwiba* ~ gėvyba, *griibay* ~ grėbai, *iipatingay* ~ ýpatingai, *iirankis* ~ irankis, *kwiins* ~ kvėnas, *kniingosy* ~ kniėngose, *lotiynszkay* ~ lotyniškai, *rašżyty* ~ rašyti; *augumynis* ~ auguminis, *aptwyynósys* ~ aptvinusios, *brunzgyyma* ~ brunzgiimo, *galwyvyju* ~ galvijų, *isywywerzy* ~ isiveržė, *nómyszkyys* ~ numiškės, *pajuryynis* ~ pajūrinis, *weyslyynis* ~ veislinis, *żemaytyynis* ~ žemaitinis, *żwagyynis* ~ žvaginis; *apkłoots* ~ apklótas, *barzdoots* ~ barzdótas, *bajooru* ~ bajóru, *goods* ~ gódas, *kool* ~ kól, *mookslu* ~ mókslų, *nootriny* ~ nōtrynė, *patoogey* ~ patógiai, *tooks* ~ tóks, *toos* ~ tós, *wookyszky* ~ vókiškai, *żoodis* ~ žódis; *beduuşzey* ~ bedūšiai, *bruunzg* ~ bruūzg, *buutu* ~ būtu, *kuunay* ~ kūnai, *muusosys* ~ mūsosios,

pruusyszky ~ prūsiškai, *tykruuju* ~ tikrūjų; *bóorbóls* ~ buřbulas, *cybóóly* ~ cibulė, *gegóóžis* ~ gegūžis, *diel grażóóma yr póykóóma* ~ dėl gražūmo ir puikūmo, *lyitóówyszka lyizóówy* ~ lie-tuviško liežūvio, *móósmiris* ~ mūsmiris, *spóórgana* ~ spūrgana.

J. Pabrėžos rašyboje dvigubos balsės žymi dar ir tarmės atitrauktinio bei nukeltinio kirčio vietą žodyje, pvz.:

aapiniis ~ apynys, *aapkłoots* ~ apklótas, *baarawiiks* ~ baravykas, *doobyłaa* ~ dobilai, *gruu-duu* ~ grūdų, *kaadagiis* ~ kadagys, *kaaruna* ~ karūna, *kyymynaa* ~ kirminai, *Kretingoo* ~ Kretingó(j), *lyynaa* ~ linai, *Paalągoo* ~ Palangó(j), *róógee* ~ rugiai, *styyibaa* ~ stiebai, *teerbó* ~ terbà, *żyyidaas* ~ žiedais; *abógiimtee* ~ abuginčiai, *bajooraa* ~ bajórai, *żyid bałąqdėe* ~ žyd ba-lañdėj, *eerszketee* ~ ėrškečiai, *goodaa* ~ gódain, *kertyyne* ~ kertiniai, *laapaas trykaqtees* ~ la-pais trikañčiais, *laapkrytiee* ~ lāpkritėj, *moorkaa* ~ mōrkai, *pruusyszkaa* ~ prūsiškai, *ruutaa* ~ rūtai, *sósiaaurintaas* ~ susiaūrintais, *sówiniootaas* ~ suvyniótais, *waarpótee* ~ vārupčiai.

Reikia pasakyti, kad Pabrėžos žymėjimas kirčiuotų skiemenų žodyje nėra nuoseklus: tie patys žodžiai kartais vienaip parašomi, kartais kitaip, pvz.:

apdaqalaa ir *apdaqals*, *apsyrykymus* ir *apsyrykymus*, *iirąkis* ir *irąkis*, *kóóupka* ir *kóupka*, *kuunay kunay*, *neekórios* ir *nekórios*, *saadiekaa* ir *saudiekaa*, *wiiróókaa* ir *wiróókaa*.

Ypač šis nenuoseklumas matomas jo „Botanikos“ / „Taisliaus augu-myinio...“ / įvadinėje dalyje. Jau žymiai nuosekliau žymimi kirčiuoti žodžio skiemenys, duodant augalų, jų šeimų bei rūšinių pavadinimus, pvz.:

7. Jaasmins. — *Jasminum*. — (:Jasmin. Link. :) 1. J. aptiekyynis. — J. officinale. — Ziórksz-teelis. — Styybó pasyystyipąćžio, tórećžio galuunes dauges, labaa ylgas, tyiwas, kuulotas, launas, tąakes, [zaales, šžeerdy baaktó gąbkiingó pripyylditas. — Laapaas priiszotaa — gróó-tietaas: łapeeles kiauşzieetaa smaaylintaas. — Puumpóraas yszkyliuteeles. — Žyidaas baaltaas, kweipiingaas. — Plieeszomis kóupkas iłotomis, yszkylomis. — Kaarunó rułóóutó; ruuló óz kóupka dóbółtaa yylgesny: kraaszto karuunas 5-skeeltó, plieeszomis bi nejookius łaputius daaraćziomis. — Óugó bi apsóóórtynó, žaaly, miinksztó. Sieektomis bi apsóóórtynooms, sópłooksztintomis. Aug saadiekaa Indyjooj saulectekyyniey, yr Wałaaakusy: pri muusó; ne-kóriuusy daarżusy poonyszkyusy.

Об орфографии сочинений Ю. Пабрежи по ботанике

3. Ионикайте

Резюме

Дается характеристика языка и орфографических особенностей рукописей Ю. Пабрежи по ботанике, тесно связанных с диалектными особенностями жямайтского говора, на котором написаны работы Пабрежи. Эта характеристика дает ключ для чтения, понимания и транскрипции рукописей Пабрежи, которые представляют интерес не только для ботаников, но и для исследователей диалектов литовского языка и истории литовского литературного языка.